

Słowo wstępne

Niniejszy zbiór rozpraw i artykułów prezentuje brytyjską politykę zagraniczną i dyplomację w odniesieniu do kilku państw i zagadnień w I połowie XX w. Opracowania te są wynikiem indywidualnych badań historyków średniego i młodego pokolenia, którzy podjęli się analizy problemów mało znanych lub nieporuszanych do tej pory w polskiej historiografii. Przygotowane przez nich studia i szkice oparte zostały na rzetelnej kwerendzie źródłowej, m.in. oryginalnym materiale archiwalnym, który uzyskali w wyniku kwerend przeprowadzonych w The National Archives w Londynie. Pozwoliło to autorom na przedstawienie bogatego materiału informacyjnego, a także wysunięcie wniosków korygujących dotychczasowe ustalenia i opinie występujące w literaturze polskiej i obcej bądź niekiedy nawet od nich odmiennych.

Zbiór otwiera szkic Jana Pajora charakteryzujący stanowisko dyplomacji brytyjskiej w kwestii stosowania w Chinach przez mocarstwa zasady „otwartych drzwi”, tj. wolnego handlu i integralności terytorialnej Państwa Środka na przełomie XIX i XX w. W obliczu nasilającej się w tym okresie rywalizacji mocarstw o strefy wpływów w Chinach, dyplomacja brytyjska podjęła starania o pozyskanie sojusznika, który oficjalnie stałby się rzecznikiem zasady „otwartych drzwi” stanowiącej od wielu lat podstawę dalekowschodniej polityki Londynu. Autor ukazał brytyjskie działania, które przyczyniły się do ukształtowania stanowiska Waszyngtonu w tej sprawie. Scharakteryzował reakcje Londynu na dwie serie not Departamentu Stanu wystosowane do mocarstw w 1899 i 1900 r., w których została sformułowana amerykańska wykładnia doktryny „otwartych drzwi”.

Studium Przemysława Piotra Damskiego również odnosi się do polityki brytyjskiej w Chinach. Autor opisał taktykę Foreign Office wobec ekspansywnej polityki Rosji w Państwie Środka na początku wieku XX. Artykuł przedstawia reakcje Londynu na zabiegi władz carskich o uczynienie z Mandżurii wyłącznej strefy rosyjskich wpływów po stłumieniu powstania „bokserów” w Chinach. Autor dowodzi, że polityka brytyjska w obronie imperialnych interesów na Dalekim Wschodzie ewoluowała w zależności od rozwoju sytuacji międzynarodowej będącej wynikiem dyplomatycznej gry mocarstw. Kiedy taktyka oparta na skłanianiu caratu do respektowania zasady „otwartych drzwi” w Chinach okazała się nieskuteczna, Londyn zdecydował się na poszukiwanie porozumienia z Rosją.

Trzy opracowania dotyczą brytyjskiej polityki zagranicznej w dwudziestoleciu międzywojennym. Artykuł Justyny Piątek ukazuje założenia i dyplomatyczną grę rządu Jamesa Ramsaya MacDonalda w kwestii spłaty kolejnej raty długu wojennego Stanom Zjednoczonym po ogłoszeniu rocznego „moratorium Hoovera” 20 czerwca 1931 r. Autorka wykazuje, że w kalkulacjach Londynu przeważała chęć zachowania dobrych stosunków z Waszyngtonem, a zarazem wykazania zdolności płatniczych Wielkiej Brytanii w okresie światowego załamania gospodarczego i finansowego. Gabinet MacDonalda podjął decyzję o zapłaceniu należnej raty 15 grudnia 1932 r., ale jednocześnie dał do zrozumienia, że nie może być powrotu do zobowiązań płatniczych wobec amerykańskiego wierzyciela, które istniały przed ogłoszeniem moratorium.

Rozprawka Dariusza Jeziornego przedstawia i charakteryzuje stanowisko Foreign Office wobec sprawy przyjęcia Związku Sowieckiego do Ligi Narodów. Autor podważa występującą w historiografii sowieckiej, rosyjskiej i polskiej tezę o niechęci rządu brytyjskiego wobec idei Paktu wschodniego i wejścia ZSRS do Ligi Narodów. Wskazuje, że Foreign Office podjęło francuską inicjatywę i wynegocjowało z Quai d’Orsay formułę paktu powiązaną pierwotnie z akcesją ZSRS do Ligi Narodów. Dyplomacja brytyjska nie miała dobrej orientacji o istocie sowieckich zamiarów związanych z przystąpieniem do tego gremium. Mimo to, od sierpnia 1934 r. Foreign Office sprzyjało staraniom o przyjęcie ZSRS do Ligi Narodów w charakterze stałego członka jej Rady, ignorując zastrzeżenia zgłaszane przez Polskę i inne państwa.

Artykuł Krzysztofa Zdulskiego dotyczy polityki Wielkiej Brytanii wobec Turcji w okresie zaostrzającej się sytuacji w Europie wiosną 1939 r., kiedy to Ankara zaczęła zajmować istotne miejsce w brytyjskich koncepcjach przeciwdziałania spodziewanej agresji w Europie ze strony III Rzeszy i Włoch. Autor ukazał brytyjskie i tureckie motywy podjęcia negocjacji oraz ich przebieg. Rezultatem rokowań było zawarcie i ogłoszenie 12 maja 1939 r. deklaracji o pomocy wzajemnej. Porozumienie to formalnie otwierało drogę do zawarcia brytyjsko-tureckiego układu o wzajemnej pomocy i dawało Londynowi gwarancję, że Ankara nie zwiąże się z III Rzeszą i Włochami.

Dwa opracowania odnoszą się do polityki brytyjskiej w początkowym okresie II wojny światowej. Studium Radosława Pawła Żurawskiego *vel* Grajewskiego – oparte na archiwaliach brytyjskich i czechosłowackich – prezentuje polityczno-wojskowy aspekt stosunków brytyjsko-czechosłowackich od września do grudnia 1939 r. Zasadniczym wątkiem artykułu jest charakterystyka stanowiska Londynu wobec emigracyjnych zabiegów władz czechosłowackich o utworzenie sił zbrojnych na terenie Wielkiej Brytanii. Foreign Office zajmowało w tej sprawie powściągliwe stanowisko. Na tym etapie wojny uwarunkowania dyplomatyczne, polityczne i militarne powstrzymywały władze brytyjskie przed zaangażowaniem się w tworzenie czechosłowackich sił zbrojnych.

Szkic Bartosza Kaczorowskiego przedstawia brytyjskie plany militarnej interwencji na Azorach, Wyspach Zielonego Przylądka i Wyspach Kanaryjskich

w przypadku przystąpienia Hiszpanii do wojny po stronie III Rzeszy i zajęcia przez nią Gibraltaru. Rząd Winstona S. Churchilla rozważał taką akcję po klęsce Francji w 1940 r. i powstaniu bezpośredniej granicy niemiecko-hiszpańskiej. W Londynie, choć zakładano utrzymanie hiszpańskiej neutralności środkami dyplomatycznymi, nie wykluczano akcji wojskowej. Autor udowadnia, że latem roku 1941, błędnie oceniając proniemiecką reakcję Madrytu na wybuch wojny niemiecko-sowieckiej, rząd brytyjski był zdecydowany rozpocząć desant na Wyspy Kanaryjskie. Akcji prewencyjnej nie podjęto z powodu niedostatecznej siły i organizacji brytyjskiej armii i floty, skutkiem czego Wielka Brytania i Hiszpania nie znalazły się w stanie wojny.

Zbiór zamyka artykuł Artura Rosiaka charakteryzujący aktywność labourystowskiego rządu Clementa Attlee w kwestii międzynarodowej kontroli energii atomowej. Ukazuje motywy i inicjatywy brytyjskiego premiera na rzecz ujawnienia i umiędzynarodowienia badań nad energią atomową, podjęte wkrótce po zrzuconiu przez Amerykanów bomb atomowych na Hiroszimą i Nagasaki. Efektem przedstawionych Waszyngtonowi propozycji było kompromisowe porozumienie o utworzeniu Komisji Energii Atomowej ONZ w styczniu 1946 r. Autor przedstawił taktykę dyplomacji brytyjskiej w Komisji, której prace – w obliczu zaostrzającej się zimnowojennej rywalizacji amerykańsko-sowieckiej – znalazły się w 1949 r. w impasie. W latach 1950–1951 rząd laburzystowski popierał propozycję prezydenta Harry'ego Trumana o podjęciu kwestii kontroli energii atomowej w nowym organie ONZ – Komisji Rozbrojeniowej.

Zespół autorów stanowią pracownicy (dr hab. Radosław Paweł Żurawski *vel* Grajewski, dr Dariusz Jeziorny, dr Artur Rosiak) i doktoranci (Justyna Piątek, Jan Pajor, Przemysław Piotr Damski, Bartosz Kaczorowski) Katedry Historii Powszechnej Najnowszej Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Łódzkiego. Do zespołu tego dołączył Krzysztof Zdulski – doktorant w Katedrze Bliskiego Wschodu i Północnej Afryki Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politologicznych tegoż uniwersytetu.

Oddając to opracowanie zbiorowe do rąk Czytelników autorzy i redaktor mają nadzieję, że będzie ono przydatną lekturą dla nauczycieli akademickich oraz studentów historii, stosunków międzynarodowych i politologii, interesujących się brytyjską polityką zagraniczną i dyplomacją w minionym stuleciu.

Łódź, styczeń 2012 r.

Andrzej M. Brzeziński